

JAK-füzet Németh Lászlóról

Németh László életművének egyik központi eszméje az enciklopédia-tan. Nyitottsága okán sokan és sokféleképpen értelmezik. Vannak, akik a reneszánsz univerzalizmus kései változatát látják benne, az emberi sokoldalúságnak a XX. században immár megvalósíthatatlan igényét, mások (a fogalom tartalma helyett a terminológia szó szerinti fordításából kiindulva) afféle polihisztorságot gyanítanak benne, amit Babits joggal pellengérezett ki a húsz éven aluliak gondolkodásmódjaként. Pedig Németh „új enciklopédiája” nem egyszerű folytatása a felvilágosodás műveltségmodelljének, korántsem a tudományos ismeretek rendszerezésére, a tárgyi teljesség birtoklására irányul. Inkább kereső nyugtalanság és gondolkodói magatartás, amely a tudás leltározása helyett a szaktudományok közös világnézeti nyelvét, „eszperantóját” kutatja, s a szellem szakosodásának végletes állapotában az „egészért való felelősség” morálját fogalmazza meg. Az író a Tanú „tanulópadjában” nem „világrészeket” fedez föl, hanem „égtájakat”, a részdiszciplínák anyaga helyett a tudományszakokat egybekötő szellemet, egy modern ideológia lehetőségét és a belőle eredeztethető életreceptet. Vagyis a kultúra világnézeti velejét. Az enciklopédia-tan ugyanakkor belső perspektíva is, Németh László alkotói pályájának rendező elve. Sohasem akar csupán író lenni, hanem egyúttal „filozófus” is, aki (első mestere, Korányi Sándor példáján) „a részleteket az egész felől látja”. Idegenkedik a beszűkítő szerepektől: a romantikus vátesziróétól, az anakronisztikus próféta magatartástól éppúgy, mint a „tiszta művészet” esztétizáló hajlamától, vagy a publicisztikusság pragmatikus egyoldalúságától. Életműve dinamikus egység, négy alapműfaj: a tanulmány és az önéletírás, a regény és a dráma funkcionális rendje, összműködése, „enciklopédiája”, melynek mozgását közös eszmék (minőségelv, mélymagyarság, harmadik út), viszonylag állandó emberkép (személyiségközpontú antropológia) és egy sajátos, a kor szükségleteihez igazított, az önérvényesítés és szolgálat erkölcsét ötvöző „üdvtan” vezérlik. Az alkotói pálya és írói teljesítmény illetén természete persze meghatározza a mű megközelíthetőségének, értelmezhetőségének a stratégiáit is. Németh Lászlóról vagy történeti-strukturális érdekű áttekintést érdemes írni, vagy pedig olyasféle metszet tanulmányt, amely egy-egy műfaját, korszakát, problémakörét, alkotását (optimális esetben: az életmű tükrében) szemléli. A József Attila Kör antológiája — habár a címe szerencsétlen: *A mindentudás igézetében* ugyanis a polihisztorság bélyegét süti a „szorongó tájékozatlanság” írójára — jobbára e második típust képviseli. A szerzők (tán Béládi Miklós kivételével) alig vállalkoznak pályaképre, a mű

központi eszméinek, meghatározottságainak, szerkezetének a leírására, a pálya korszakolására, a műfajok közti munkamegosztás tanulmányozására, az írónak a magyar és világirodalom folyamatában való elhelyezésére, hanem többnyire az életmű egy-egy vidékén időznek, ahonnan az egész panorámája csupán egyetlen perspektívából vizsgálható. Az aránytalanságot tán az is magyarázza, hogy a szintézishez egyelőre még nem áll rendelkezésre kellő számú és színvonalú résztanulmány. Ez a heterogenitás ugyan nem jelent csökkentértékűséget, mindazonáltal nincs javára a kötet szervezésének.

A dolgozatok többsége — tárgyválasztásánál és módszerénél fogva egyaránt — eszmetörténeti irányú. Közülük átfogó és rugalmas szemlélete révén Béládi Miklós *Minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágában* című írása emelkedik ki. Túlhaladva a politikai értelmezések sematizáló konkrétségán, az író ideologizáló esszéműfaját (a további kutatás számára is termékeny ötlettel) „kultúrantorpológiai szintézisként” értékeli, olyan husserli típusú „világnézeti filozófiaként”, amely a rendszeralkotó, elvont katedrabölcséseletekből épp lélektanilag és emberkonceptiókat megfogalmazó törekvéssel különbözik. Innen nézve Németh „minőségszocializmusa” nem redukálható csupán a „harmadik út” (a maga korában nem éppen retrográd) politikai eszméjére, hanem olyan komplex, messianisztikusan elképzelt eszményi társadalomképnek tekinthető, amely az emberség és életmód reformjának igénye mellett magában foglalja az irodalom és kultúra „nemzetrepresentációs” küldetés tudatát is. Gergely András munkája, a *Németh László vitája Szekfű Gyulával*, tárgyilagossága és érzékenysége okán minősíthető példás kapcsolattörténeti stúdiumnak. Nemcsak az esszék, hanem a toleránsabb és türelmetlenebb alkat, illetve a történelmi és írói pozíció különbözősége is figyelembe véve szögezi le, hogy Németh „a lényegét, Szekfű alapvető értékválasztásait, rendszerének vázát... helyesen ismerte fel, és joggal bírálta azt”, viszont kritikájának fogyatékosága, hogy nem volt eléggé tájékozva a „historiográfiai folyamatban”, amelyben a mű keletkezett, s amelytől pozitívabb előjelet kaphatott volna. A szerző érdeme, hogy kiemeli a polémiát a személyes relációk szűkösségéből, s a magyar újkonzervativizmus és a népi mozgalom nagy jelentőségű konfrontációjaként ábrázolja. Megfelelő hangsúlyt kap gondolatmenetében a történelmi pillanat is, amelyben a vita zajlik, e vonatkozásban azonban tán arra is lehetett volna utalni, hogy 1940-ben Szekfű németellenes gesztusai még nem olyan nyilvánvalóak, mint később, Németh nem láthatta előre a Történelmi Emlékbizottságban játszott szerepét és a *Valahol utat veszítettünk* pályakorrekcióját. Kósa László tanulmánya, a *Németh László protestantizmusa*, hézagpótló jelentőségével, egyszersmind az eszmetörténeti és szociográfiai szempontok egybehangolásával tűnik ki. A probléma értelmezéséhez — jó érzékkel — az Ady-esszé költőmodelljében lel kulcsot, a „laikus protestantizmus Lutherjében”, aki egyrészt a „déli-görög” és az „északi-protestáns” hitvilág „európai vallással” ötvözésére indítja, másrészt pedig a hit immanens voltát sugallja a számára, az egyháztól és teológiáktól függetlenedő „néma vallás” üdvösségerkölcset és irgalomeszméjét. Kevésbé szerencsés viszont az íróra például Max Scheler materiális értéketikája vagy Gandhi morális életfelfogása. Egyetérthetünk azonban a „vallásosság” társadalmi-történeti háttérének fölvezetésével, e tekintetben egyfelől a dunántúli gazdagparasztság életformájának, másfelől pedig (a görögséget idéző és az erdélyi emlékiratok által közvetített) „rég Magyarországnak” archaikus lelkületének a kiemelésével. Kiss Gy.

Csaba dolgozata, a *Tejtestvérek*; az írói világképbe ágyazottan Németh Kelet-Európa-eszméjét vizsgálja. Árnyalt folyamatrajzot ad: miképp lesz a Duna-Európa metaforájából, Ady Komp-országából (a német expanzió elleni tiltakozásul és a kultúrkritikai szemlélet konzekvenciájaképp) kelet-európai helyzet tudat, hogyan váltja fel gondolkodásában az államnemzet koncepcióját az etnikai alapú nemzetfogalom. Tán csak a két modell közti átmenet motiválásával marad adós, az 1935/36-os publicisztika (például a *Nyugat és Bizánc*) tüzetesebb elemzésével. Lackó Miklós írása — *Minőségsszocializmus, magyarság, korszerűség* címmel — a *Tanú* genezisét rekonstruálja. Keletkezését Némethnek a *Nyugattal* (Babitscsal), illetve a nemzedéktársakkal (a baloldallal) való meghasonlásából vezeti le, főbb eszméit a német *Tat*-kör hatásából eredezteti, a modern szellemi áramlatok áthasonítását pedig a *Proust*-tanulmány gondolatmenetén meggyőzően bizonyítja. Am túl éles ellentétet tételez fel az író és a baloldal között: a szakítást ugyanis hasonló elvi okok magyarázzák, mint amelyek a *Válasz* indulását, csakhogy Németh Lászlóhoz képest a nemzedék fáziskésésben van. A *Tanú* teli van a szövetség nosztalgiáival: „A szellem emberének a következő évtizedekben talán még sem kell egészen történelmen kívül élnie, s épp Közép-Európában anyag és minőség forradalma közt mégis megtörténik a kiegyezés” — olvassuk már az első számban. Az is vitatható, mennyire meghatározó a *Tat* szuggesztíója. Nézetünk szerint inkább felületi érvényű, s jobban felismerhető a reformer konkrét tervein, mint az ideológus alapvető eszméin. Buzinkay Géza *Feladat és múlt* címmel Németh történelemszemléletével foglalkozik. Helyesen állapítja meg, hogy az író szemében a történelem nem az egzakt kutatás terepe, hanem a cselekvés előkészítője és motiválója, megidézését az ideológus irányítja, ellenőre pedig az erkölcsi ember. Nem bizonyos azonban, hogy oly erős Németh László idegenkedése a filozófia iránt, mint néhány nyilatkozata alapján a szerző tételezi. Ugyanis buzgó olvasója az *Athenaeumnak*, s emberszemléletén, utópiatanán nem nehéz felismerni az etikai perszonalizmus és fenomenológia, illetve a (heideggeri) egzisztencializmus ihletését. Továbbá csak a polihisztorság egyoldalú számonkérése róhatja fel az írónak az Európán kívüli történelem, valamint a liberális-racionalista és marxista szakirodalom nem ismeretét és a képzőművészet iránti érdeklődés hiányát. (E témában hadd hivatkozzunk például a *Nagyváradi beszéd* úttörő gondolatmenetére, aztán olyan tanulmányokra, mint a *Marxizmus és szocializmus, A leninizmus kérdései*, Ferdinand Fried és Hendrik de Man könyveinek kritikája, a *Macaulay és az angol műhely*, és végül az *Író a föld alatt* olvasónaplójának és az olaszországi útirajzoknak a tanúságára.) A *reform* írójáról egyetlen tanulmány szól, *A népművelő Németh László* Monostori Imre tollából. Meggyőző igazolása a minőségelv demokratikus alkalmazásának és tárgyilagos krónikája az író kultúrpolitikai tevékenységének. Három korszakot érvényesen különít el benne: a nemzetnevelést a *Tanú* idején, a nemzetvédelmet a *Kisebbségben* programja szerint, és a kettő szintézisét már Vásárhelyt, a korforduló után.

A történészekéhez képest jóval hiányosabb a kép, amit Németh Lászlóról az irodalmárok festenek. Olyan fontos műfajok szemléje hiányzik belőle, mint a dráma vagy az önéletírás. Szegedy-Maszák Mihály *Az esszéista Németh László értékrendjéről* címmel az író irodalomszemléletének összegezésére tesz kísérletet. Tanulmánya teli van találó megállapításokkal. Jól látja, hogy Németh szellemi fejlődésének rugói esszéiben lelhetők fel, hogy az irodalom fogalmát az értekező formákra is kiterjedő tágassággal értelmezi, hogy az (ur-

bánus-népies) megosztottságot irodalmunk gyengeségeként minősíti. Gondolatébresztő az is, amit értékrendjének tartalmáról (az „önreflexió” kultúra eszményítéséről) és működéséről (az ellentétes álláspontok belülről való átéléséről és meghaladásáról) mond. Mozgóképek azonban nem eléggé kontinuus, tablóknak pedig mozaikszzerű. Erősen vitatható benne, hogy 1932 tájt, épp a *Tanú* megjelenésével törést konstatál Németh esszéírásában, mintha a *Készülődés* (a mai szövegelemző gyakorlatot ugyan megelőlegező, de kissé bizonytalan mértékű) kritikai teljesítményét többre becsülné *A minőség forradalma* nagy összefoglaló igényű (például a görög irodalomról vagy Adyról és a *Nyugatról* szóló) tanulmányainál. Túlértékeli Ortega hatását: valójában nem eszmével, hanem széles áttekintő ösztönével nyeri el az író rokonszenvét, és mellőzi Dilthey sokkal fontosabb, a jelenségek összetettségére figyelmeztető sugalmazásait. A harmincas évekről szólva az ítélőerő elbizonytalanodását tapasztalja, pedig csak Németh értékszemlélete válik érdekenyebbé (az irodalom ön-érvényességéhez viszonyítva) a korszükséglet, a történelmi helyzet követelte magatartás szempontjaival. Aztán mit kezdünk az olyan (visszafordítható) hipotézissel, hogy Babits kritikusa, akit a reform indulása sodort el céljaitól, nem is lett volna képes az európai irodalomtörténet megírására? Vagy azzal az adatközléssel, hogy Németh 1929-ben fejezi be az *Utolsó kísérlet* penzumát? Szegedy-Maszák írása mozaikjaiban biztató kezdeményezés, de korántsem tekinthetjük vele bevégzettnek az esszéíró portréját. Úttörő jellegű viszont Kulcsár Szabó Ernő műelemzése, az *Egy magyar eposz kísérlete*, már csak azért is, mert a *Kocsik szeptemberben* és az *Alsóvárosi búcsú* apropóján, a modern regényelméletek gazdag eszköztárával a Németh László-i epika egyik alaptípusának, az úgynevezett „körképregénynek” a poétikai leírására vállalkozik. Vitázva Sőtérrrel, aki a balzaci realizmus mértékével vizsgálja a ciklust, a magyar verses epika, a *János vitéz* és a *Toldi* elbeszélői hagyományának megújító folytatását látja benne, illetve (Dilthey történelemszemlélete és Jung archetípus-elmélete nyomán) a nemzeti küldetésre alkalmas „médiümhős” ábrázolásának korszerű megoldását. Az epikai cél — mint fejtegeti — az intenció kettőződését eredményezi; „egy eszmeember sorsának s körülötte a század magyar társadalmi panoptikumának megörökítését”. Nagyjából egyetértve a gondolatmenettel, hozzátehetjük: az ilyesféle hőszemléletet a lélektan és szellemtörténet mellett a személyiség autonómiáját és totalitását hirdető perszonalizáció (például Scheler) is gerjeszti, mint ahogy Móricz *Erdélyének* és Proust regényfolyamának a bátorító példáját se lehet figyelmen kívül hagyni. Érdekes, sőt izgalmas tanulmány Pethő Bertalané, a *Faust bűnbeesése*, amely a szerző definíciója szerint „prolegomena Égető Eszter történetének értelmezéséhez”. Azt kutatja, miképp érvényesülnek a goethei mű struktúrlélektani képletei — a „pillanatfelélés”, a „bűnbeesés”, az életformát eszmepótlékokkal vagy szenvedélyekkel „letorkoló” magatartás paradoxiaja — Németh regényvilágában. Műelemzésnek azonban tán túlságosan is elvont a gondolatmenet.

Végigolvasva a tanulmánykötetet, az az érzésünk, hogy mindenik fejezete különb, mint az egész. Nem kelt egységes benyomást; jöllehet egyetlen író életműve a tárgya, mégis mintha hiányozna belőle az egybetartó energia, a kohézió, a vezérfonal. (Előszava se annyira a közös jegyeket veszi számba, mint inkább — jellemző módon — a felfogás- és írásmód elágazásait. Az újdonságként emlegetett „kiegyensúlyozott értékelés” is jobbra végletes ítéletekből áll össze.) A nemzedéki szemlélet várható egyöntetűségét a szerzői név-

sor hiúsítja meg, az eszmei csomósodást pedig az antológiát feszítő belső el-
lentmondásosság. (Béládi például Németh fénykorának tartja a *Tanút*, Sze-
gedy-Maszák pedig hanyatlásnak. A szerzők egy része a maga szaktudomá-
nyát kéri számon az írón, mások viszont jól tudják, hogy történetkutatás,
ideológiateremtés és politizálás is voltaképp írói gondolkodás.) Mégis hasznos
volt a megjelentetése: nemcsak azért, mert a pálya fontos tájairól sok újat
tudott mondani, hanem az okból is, hogy megerősítette az igényt egy Né-
meth-monográfia elkészítésére, vagy legalábbis egy — a kritikai irodalom ja-
vát egybegyűjtő — emlékkönyv kiadására. (*Magvető.*)

GREZSA FERENC

Könyv a transzilvanizmus történetéről

POMOGÁTS BÉLA: A TRANSZILVANIZMUS
AZ ERDÉLYI HELIKON IDEOLÓGIÁJA

Senkit se tévesszen meg a cím: sokkal többről szól a könyv. Aki elolvassa,
az a két háború közötti Erdély irodalomtörténetének egy részével, eszmék és
viták alakulásával, a kisebbségi élet küzdelmeivel ismerkedhet meg. Pedig a
cím szerinti szűkebb téma se lett volna kevés. Azt sem lett volna könnyű
megírni: mára sem lett — az eltelt idő ellenére sem — történetivé. Erdélyben
újra feléledtek-folytatódtak régi viták: új ellentétek vették fel a régiek ál-
arcát, és ez mindenképpen zavarja az értékelést. Ilyen helyzetben különösen
szükség van higgadságra, történeti és tárgyilagos tárgyalásra, s főleg minél
több anyag bemutatására. Talán hasznosabb ilyenkor az anyag összegyűjtése,
rendezése, mint az értékelés. Az olvasót vezesse az elért anyag inkább, mint
a mi elképzeléseink. Pomogáts Béla pedig ebben a szellemben írta meg
könyvét.

A cím ideológiát említ, de a könyv a transzilvanizmus egészének össze-
foglalt történetét nyújtja. Módszere az, hogy idézi a híveit: hogyan értették
a transzilvanizmusukat, idézi az ellenfeleket: mit vetettek a Helikon íróinak
szemére, idézi a vitákat: hova jutottak érveikkel, akik azokban részt vettek.
Értékel is a szerző, de mégis leginkább azzal segíti az olvasót, ahogyan az
anyagot kiválogatta, ahogyan a régieket szólani engedi. Egész könyvével pedig
arra törekszik Pomogáts Béla, hogy a történetből azt értsük meg, ami (szerin-
tem is) a legfontosabb volt, amiből legjobban lehet megérteni, mi volt a tran-
szilvanizmus jelentősége. Úgy vélem, igazságos kép alakulhat ki az olvasóban,
amikor a transzilvanizmus értekeit érti meg. Mert a szerző úgy hozza közel
hozzánk a transzilvanizmust, hogy sem a tévedéseket, sem a gyengeségeket,
sem az akkori elfogultságokat nem akarja rejteni vagy mentegeni.

Fontos az is, hogy nem elégszik meg a szűkebb — eszmei és elvi, eszté-
tikai és kritikai — anyag bemutatásával. Hanem megismertet azokkal a körü-
lményekkel is, amelyekben a transzilvanizmus létrejött és hatott. Így eléggé
általános képet alkothatunk magunknak ahhoz, hogy jól tudjunk megérteni
és helyesen értékelhessünk. Annál is inkább, mert a transzilvanizmus az erdély-